

function of the story of the fate of a young artist, who in a short period of life turned from an apprentice "in a shabby greasy robe" into a trendsetter. The writer depicted the young author of paintings practically from the time of his redemption from serfdom until the last days of his life. In this tale the young artist overcame various difficulties, sufferings, found the strength and cleverness to develop creativity, at the same time he expressed respect and obedience to friends, teachers, mentors. The writer was leading his young artist through a number of different situations and simultaneously was presenting the great cultural importance of the ancient world. In his story "The Artist" T. Shevchenko revealed the fascinating and unique world of Hellenic antiquity, presented to the reader a great number of the ideals that he professed.

Keywords: artist, ancient mythology, ancient Greek and Roman culture, metamorphoses.

УДК 82.09:821.161.2Шевченко

А. М. Калинчук, канд. філол. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
alkalynchuk@gmail.com

У ПОШУКАХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Актуалізовано доробок О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва, які спільно з І. Франком, О. Колесою, В. Доманицьким, І. Стешенком, М. Сумцовим, П. Филиповичем, В. Міяковським, Б. Навроцьким закладали наукові основи шевченкознавства на межі століть. Пошуки О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва у виробленні неупереджених підходів до вивчення творчості поета розкрито та співвіднесено із проблемами розвитку науки про Шевченка першої третини ХХ ст. Акцентовано увагу на перспективах використання напрацювань дослідників для об'єктивного аналізу поезій Шевченка.

Ключові слова: дискусія, корективи, класифікація, впливи, літературна традиція, психологія творчості.

На сьогодні в науці про Шевченка зроблено огляд внеску І. Франка, О. Колесси, В. Доманицького, І. Стешенка, П. Филиповича, М. Могилянського, С. Єфремова, М. Сумцова, М. Новицького та ін. За спостереженнями Г. Костюка, шевченкознавство першої третини ХХ ст. ґрунтувалося на наукових фактах, глибоких задумах, пошуках, почасти невдачах, безсумнівних досягненнях, той період був "виповнений вщерть

науковою самопосвятою й трагічною біографією цілої славної когорти творців українського наукового літературознавства" [Костюк, 1962, с. 185].

Уперше про необхідність наукового огляду розвитку та досягнень шевченкознавства 1920-х – першої половини 1930-х рр. заявив Б. Кравців у статті "Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності" (1961). В іншому його дослідженні ("Розгром українського літературознавства 1917–1937 рр.", 1962) йшлося про необхідність вивчення доробку тих літературознавців, які зникли з наукового життя внаслідок екстермінальних заходів (незаконно репресовані, заслані, розстріляні) – О. Грушевський та В. Щепотьєв; змушений був припинити дослідження у зв'язку з початком репресій у кін. 1920-х рр. М. Марковський. Спільно з І. Франком, О. Колессою, В. Доманицьким, І. Стешенком, М. Сумцовим, П. Филиповичем, В. Міяковським, Б. Навроцьким та іншими вони закладали наукові основи шевченкознавства. Понад шістдесят років наукова спадщина О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва була під заборонаю, зокрема в радянський період накладено ідеологічне табу, проте й нині її недооцінено.

Згадок про дослідників не було у працях, що синтезували підсумки науки про Шевченка: "Шевченкознавство: Підсумки й проблеми" (К., 1975); "Шевченківський словник : у 2 т." (К., 1976–1977). Дескрипцію деяких аспектів вивчення О. Грушевським доробку поета розглянуто в розділі В. Качкана ("З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець)", 1995). Уперше представлено окремі статті про О. Грушевського (Костюк І. Грушевський Олександр Сергійович // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2012. – Т. 2. – С. 194–195) та М. Марковського (Боронь О. Марковський Михайло Миколайович // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2012. – Т. 4. – С. 92), де стисло висвітлено рецепцію поезії Шевченка. Згадок про В. Щепотьєва та посилання на його дослідження не було в зазначених виданнях. Про окрему його розвідку йшлося в публікації І. Бажинова ("Невідома шевченкознавча студія видатного українського педагога і народознавця", 1999).

Мета статті – поширити відомості про внесок О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва в розроблення наукових підходів до вивчення творчості поета, актуалізувати й співвіднести їх із проблемами розвитку науки про Шевченка першої третини ХХ ст.

Для О. Грушевського шевченкознавчі дослідження були так само важливими, як і інші галузі, в яких він працював упродовж життя. За його спостереженнями, письменники перших десятиліть ХІХ ст. використовували етнографічні й фольклорні матеріали на рівні тематики, самостійних сюжетів, тому українській літературі неодмінно був потрібен новий зміст [Грушевський, 1910, с. 29]. Його науковець убачав у творчості Шевченка, бо поет указував письменству подальший шлях еволюції [Грушевський, 1910, с. 171]. Критик слушно обстоював думку про те, що вже виходом у світ 1840 р. "Кобзаря" Шевченко довів спроможність писати рідною мовою, таким чином, він спростував популярну на той період тезу: "українська жива мова не здатна до літературного розвою, що на ній не можна висловити високих та глибоких думок" [Грушевський, 1910, с. 25].

Розвідки "Три літа" (1914), "В киргизьких степах" (1914), "Невільницький цикл Т. Шевченка (1847)" (1918) О. Грушевського – спроба інтерпретації психології творчості поета окремого літературного періоду. На його думку, події життя Шевченка "проводять границі в його поетичній творчості і намічають певні періоди в розвою творчості поета" [Грушевський, 1910, с. 183]. Тому науковець запропонував вивчати доробок митця в кількох напрямках: 1) аналізувати його основні думки в їх хронологічному розробленні; 2) фіксувати їх зміни; 3) групувати відповідні поезії про певні факти з його біографії; 4) розглядати події й творчість за циклами [Грушевський, 1910, с. 183]. Він указав на зовнішні та внутрішні межі циклів, виокремив їх: "перший петербурзький період", "три літа", "невільницький 1847 р.", "період заслання" та ін.

На думку О. Грушевського, Шевченко створив ряд творів, суголосних тій внутрішній кризі, яку він пережив, коли вперше подорожував Україною 1843 р., згодом – удруге 1845 р., однак почував себе самотнім серед знайомих і друзів: "Маленькій

Мар'яні", "І мертвим, і живим...", "Минають дні, минають ночі...", "Холодний Яр" та ін. (за жанром – автобіографічні признання, в яких розкрито зміни в душевному стані митця), також містили цінні матеріали для дослідників його біографії. А вірш "Три літа" вчений уважав порубіжною поезією між двома періодами творчості: "трьох літ" і "невільницьким 1847 р." [Грушевський, 1910, с. 73].

Розглядаючи твори Шевченка, написані в казематі Третього відділу, автор намагався пояснити "переживання і настрої поета в сі роки і простежити, як відчай, сум, туга за Україною та близькими відбивались в його поезіях сього часу" [Грушевський, 1910, с. 137]. Наприклад, він осібно розглянув вірш "Садок вишневий коло хати...", визначив його жанр – безжурна ідилія [Грушевський, 1910, с. 185]. Науковець охарактеризував твори "Н. Костомарову" та "Не спалося, а ніч, як море..." (останній спочатку входив до циклу "В казематі") як поезії-признання, "За байраком байрак..." – як історичну поезію "з критичним відношенням до Гетьманщини" [Грушевський, 1910, с. 191]. Вірші "Ой одна я, одна...", "– Чого ти ходиш на могилу?", "Ой три шляхи широкії...", "«Не кидай матері», – казали...", "Рано-вранці новобранці...", за О. Грушевським, подібні за тематикою й основними мотивами (любові, долі, самотності), співзвучні за стилістичною обробкою сюжету (про дівоче життя) з українськими народними піснями та ранніми "Думками" ("Тяжко-важко в світі жити..." й "Тече вода в синє море...").

Дослідник уважав Шевченкову долю трагічною: раптовий його арешт у квітні 1847 р., суворий вирок із царським приписом заборони писати й малювати, важкі умови заслання стали катастрофою для нього. На переконання автора, лише через певний час на засланні Шевченко знайшов психологічну рівновагу, адже почав отримувати від друзів і знайомих відповіді на свої листи, посилки з книжками та малярським приладдям від А. Лизогуба, з'явилися поезії в добу другої хвилі фольклоризму. За О. Грушевським, розрадою для митця стала його участь в Аральській описовій експедиції, яку навесні 1848 р. організував О. Бутаков (критик відзначив роль остан-

нього в установленні душевного балансу Шевченка) – все це на деякий час відкривало йому можливості малювати, звільнитися від військової муштри, казарменого життя й суворого нагляду.

Про міру відповідності змісту творчості Шевченка історичним фактам у контексті авторових цілей та засобів їх реалізації йшлося у розвідках "Історичні твори Шевченка на лекціях історії" й "Історичні погляди Т. Г. Шевченка" (рукопис зберігається в ЦДІАК) О. Грушевського. Вчений уважав, що поезіям раннього петербурзького періоду властива "романтична закрутка історичного світогляду" митця [Грушевський, 1910, ар. 18–19]. Так, для аналізу поезій про минуле України він запропонував розділити їх на дві групи (в основі поділу – висвітлення історичних осіб або фактів): перша – твори, в яких відтворено козацький період, але вони не тісно пов'язані з історичним тлом ("До Основ'яненка", "Гамалія", "Іван Підкова", "Нащо мені женитися?..", "У неділеньку у святую..."), друга – твори, що асоціюються з історичними подіями ("Тарасова ніч", "Чернець", "Невольник"). Окремо науковець порадив критично вивчати поему "Гайдамаки", пам'ятати про "Післямову" до неї [Грушевський, 1910, с. 22]. За його спостереженнями, історичні погляди Шевченка першого періоду творчості (1838–1845) не довго залишалися без змін "і підлягли гострій та уважній перевірці. <...> поет відрікся зовсім від деяких своїх оцінок минулого і почав триматися інших поглядів" [Грушевський, 1910, с. 25]. Літературознавець уважав "Розриту могилу" першим твором, де Шевченко переглянув наслідки укладеної в 1654 р. угоди між Україною та Російською імперією [Грушевський, 1910, с. 29]. Отже, вчений засвідчив власне сприйняття Шевченка як поета, який завдяки самоосвіті (прочитав ряд праць з історії України), спілкуванню з О. Бодянським, А. Кухаренком, товаришами по Кирило-Мефодіївському братству, згодом переосмислив власну оцінку рідної історії, розставив акценти щодо сутності та наслідків подій минулого України.

У першій третині ХХ ст. до вивчення творчості Шевченка долучився М. Марковський. Він застеріг від неправильного розуміння кількох тез, які панували в шевченкознавстві кінця

XIX – початку XX ст. Науковець полемізував із П. Зайцевим щодо авторства "Книг буття українського народу". Так, він погоджувався із Зайцевим, що М. Костомаров писав "Закон Божий" [Марковський, 1924, с. 49], однак уважав ідейним натхненником Шевченка. М. Марковський доводив, що всі братчики мали помірковані погляди, зокрема М. Костомаров і П. Куліш, тільки Шевченко залишився вірний тим переконанням, які "він висловлював в ранніх своїх поезіях" [Марковський, 1924, с. 55]. За критиком, їх було прописано й у "Книгах буття...": братерство всіх слов'ян ("Гайдамаки", "Іван Гус"), самостійність України у великій федерації ін. слов'ян (ранні історичні вірші, "Розрита могила"), неприйняття поглядів Папи Римського ("Іван Гус"), інтерес до Псалмів, до Євангелія ("Давидові Псалми"), проблема "Україна – Росія" ("Розрита могила", "Сон" ("У всякого своя доля..."), епілог "Стоїть в селі Суботові..." до поеми "Великий льох"), історичне минуле ("Іван Підкова", "Тарасова ніч"). Науковець уважав, що під час заслання та в останній період творчості поет чи єдиний залишився щирим у своїх переконаннях, проголошених ще до арешту 1847 р. (наприклад, вірші "Пророк" і "Саул").

У контексті теми "Шевченко і впливи" М. Марковський спробував осмислити джерела поезій митця: по-перше, народнопісенна творчість; по-друге, українська літературна традиція; по-третє, польська (А. Міцкевич), російська (В. Жуковський, І. Козлов, К. Рилєєв, О. Пушкін, М. Лермонтов), англійська (Дж.-Г. Байрон). На думку дослідника, ймовірно, що "мотиви поезії Маркевича передавались Шевченкові не безпосередньо, а через "Думки" Метлинського" [Марковський, 1925, с. 38–39]. Так, образ могили – один із основних у збірці "Думки" (1839) А. Метлинського, характерний і для раннього Шевченка. Вчений був переконаний, що в "Кобзарі" (1840) можна прослідкувати збіги з творами М. Маркевича [Стешенко, 1916, с. 37] зі збірки "Украинские мелодии : у 3 кн." (1831), які, очевидно, читав Шевченко. За спостереженнями М. Марковського, йшлося про поезії про добу козаччини, позаяк обидва митці за темою України, мотивами слави й волі іноді співзвучні. Втім, автор уважав, що в Шевченка були й такі уривки, що

співпадали фразами або сюжетами з творами М. Маркевича ("Чигрине, Чигрине..." і "Чигирин"; пісня Яреми "Гетьмани, гетьмани..." з поеми "Гайдамаки" і "Чигирин"; поема "Тарасова ніч" і "Платки на казачьих крестах", "Бандурист"). Імовірно, зазначав науковець, що деякі риси образу співця у "Перебенді" Шевченко взяв із "Бандуриста" М. Маркевича, уривок про освячення ножів козаками та вжитий образ-символ хустини використав у поемі "Гайдамаки" (зразком міг бути вірш М. Маркевича "Платки на казачьих крестах"). За літературознавцем, під впливом Маркевичевого вірша "Платки на казачьих крестах", де згадано козака Івана Підкову, вперше в Шевченка виник задум написати однойменну поему. Критик уважав, що попри деякі перегуки з творами М. Маркевича на рівні тем, мотивів, сюжетів й образів, Шевченко "індивідуалізував" їх і "подав яскраві, барвисті образи" [Марковський, 1925, с. 41].

За спостереженнями М. Марковського, своєрідного впливу Дж.-Г. Байрона зазнали російські поети О. Пушкін, М. Лермонтов та І. Козлов, в їхніх перекладах Шевченко читав твори Байрона. Порівнюючи особливості поезики українського та англійського митців, критик довів певний вплив Байрона, його тип т. зв. байронової поеми [Марковський, 1925, с. 44]. За науковцем, для Шевченка зразками були Байронові поезії (без їх конкретизації) як вибудовувати композицію, розгортати сюжет, виписувати центральні образи (як-от, поеми "Варнак", "Відьма", "Титарівна", "Москалева криниця", "Марина"). Згодом М. Марковський уточнив свою концепцію щодо впливу Байрона, вважав, що українським творам поета не властиві песимізм і світова туга, надто у них відсутній байронічний культ "титанічної індивідуальності, розчарованої, ворожої до маси, часто злочинної" [Марковський, 1924, с. 335]. Утім дослідник засвідчив, що в деяких Шевченкових російськомовних творах (наприклад, поема "Тризна", повість "Варнак") деінде був песимістичний погляд на життя, ймовірно, відгуки мотивів світової туги Байрона, Шатобріана чи Лермонтова [Марковський, 1924, с. 335].

На думку вченого, "дійсного впливу" Пушкіна на творчість Шевченка не було, бо "таланти їх були різні: Пушкін був

великим об'єктивним поетом, тогді як у Шевченка головним чином грали ліричні струни" [Марковський, 1924, с. 45] (про спільні поодинокі мотиви та невеликі сюжети йшлося в Шевченковій "Марині" та "Бахчисарайском фонтане" О. Пушкіна). М. Марковський наголосив, попри те, що і Шевченко, і Лермонтов належали до однієї доби та могли підпадати під однакові літературні впливи [Марковський, 1918, с. 334], деякі спільні мотиви й художні засоби, все ж різнилися національністю, ментальністю, вихованням. Зіставляючи твори Шевченка та Лермонтова, критик висновував: "молодий індивідуалістичний настрій поета – сверх-чоловіка (у Лермонтова – А. К.) не будив в його (у Шевченка. – А. К.) гуманній душі східного почуття" [Марковський, 1918, с. 45]. Дослідник уважав, що сюжети Шевченкового "Варнака" та "Чернец" І. Козлова – подібні, однак убачав в українському митцеві лірика, бо "пронизав свою поему глибоким почуттєм, хоч і не встерігся деколи, мельодраматичних ненатуральних епізодів, очевидно, під впливом самого Байрона" [Марковський, 1918, с. 45]. Отже, М. Марковський полемізував із попередниками, висловив ряд цікавих спостережень про впливи / збіги західних і російських поетів-романтиків у творчості Шевченка, мав свою особну думку щодо розглянутої проблеми.

За вченим, порівняння українських і російських текстів митця може наштовхнути на цікаві висновки до історії його творчості [Марковський, 1918, с. 32]. Автор студії поділяв тезу І. Франка, що Шевченко розкривав персонаж, його характер, почуття і вчинки, а не обставини, за яких розгортається сюжет. Дискутуючи з І. Франком [Франко, 1895, с. 17], М. Марковський поділяв основну думку І. Стешенка [Стешенко, 1916, с. 16], що першою Шевченко написав поему "Наймичка", згодом її переробив на повість. Критик не погодився із твердженням І. Франка щодо поеми "Наймичка", адже останній уважав, що вона "далеко низче стоїть по своїй художній вартості від його російської повісти" [Марковський, 1918, с. 48]. І Марковський, і Стешенко, на противагу Франкові, доводили, що першими поет створив однойменні українські твори ("Наймичка", "Княжна", "Варнак"). На думку М. Марковського, на заслання Шевченко

важко переживав, що змушений був писати російською мовою, проте вважав його талановитим поетом.

М. Марковський – автор ряду відгуків на статті, монографії, коментарі про творчість митця. Рецензент поділяв точку зору С. Балея, виголошену в дослідженні "З психології творчості Шевченка" (1916), і наголосив, що її автор спробував визначити психологічні основи зображення жіночих характерів, означив релігійний культ жінки, що концентрувався у поета довкола двох ідеалів: дівочої непорочності й святості материнства, а також – культу спомину про матір (наприклад, поеми "Катерина", "Марія") [Марковський, 1918, с. 67–73]. М. Марковський уважав монографію Б. Навроцького "Гайдамаки" Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція" (1928) підсумком "усіх попередніх праць про один із важливих творів Шевченка" [Марковський, 1930, с. 199], в якій він розглянув суто літературний складник поеми, зокрема опрацював її історичні джерела, композиційні зв'язки з літературною добою, стилістичні – з українською літературною та народною традиціями, з попередніми задумами митця.

У дослідженнях В. Щепотьєв спробував осмислити значення творчості Шевченка для української літератури. Він уважав, що провідні мотиви поета – самовіддана любов до України, боротьба проти будь-якого насильства над людиною та повага до неї. За критиком, Шевченко вперше вголос заявив, що українці – окремий і вільний народ, самі повинні захищати мову, культуру, історію, впроваджувати освіту рідною мовою, відзначив особливості рецепції творів митця: "ніколи не можна прочитати раз або двічі, а варто перечитувати їх все життя", "завжди будемо находити в нього все нові та й нові думки й почуття" [Щепотьєв, 1927, с. 50]. Слідом за М. Драгомановим ("Шевченко, українофіли і соціалізм", 1879) і М. Сумцовим ("О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко", 1898) В. Щепотьєв порівнював творчість Шевченка з діяльністю давніх пророків, а його поезії – з Біблією [Щепотьєв, 1927, с. 17]. Він уважав поета національним пророком, а пророчий стиль поезій – особливою рисою Шевченка, яка не повторюється ні в кого з письменників [Щепотьєв, 1927, с. 3]. За його спостереженнями,

провідною у Шевченка була тема України, яку він закликав любити, вірив у її відродження (як-от, епілог "Стоїть в селі Суботові..."); ідеалом для нього була велика українська нація "з багатою колись культурою, з славною історією, і високими, витвореними самим народом, ідеями вольности й братства" [Щепотьєв, 1927, с. 7]. На думку критика, згодом показовим став вірш "Доля" (1858), де поет висловив своє духовне самоусвідомлення після тяжких років заслання.

Дослідник спробував систематизувати поезії за темами та мотивами. На його переконання, не можливо уявити творчість Шевченка без осмислення ним історії України ("До Основ'яненка", "Гамалія", "Іван Підкова", "Тарасова ніч", "Розрита могила", "Чигрине, Чигрине...", "Холодний Яр", "Невольник" та ін.). Учений розглядав послання "І мертвим, і живим..." як своєрідне Шевченкове застереження тодішньому поколінню, закликав полюбити Україну, захищати її від зазіхань будь-кого з сусідів (чи-то Москви, чи-то Варшави), виправити помилки минулого, розсудливо оцінити дії та вчинки окремих гетьманів. На думку критика, поет розмірковував про причини та мотиви повстань українського народу, про українсько-польські відносини, про слов'янську єдність ("Гайдамаки", "Буває, в неволі іноді згадаю..." та ін.). В. Щепотьєв, перевидавши поему "Гайдамаки" (Полтава, 1918) у серії "Просвітянська книгобірня", у вступній статті наголосив, що Шевченко висловив розпач щодо взаємин обох народів, закликав їх до примирення [Щепотьєв, 1927, с. VIII].

Науковець розглянув ряд творів, в яких поет засуджував політику російського самодержавства ("Сон" ("У всякого своя доля..."), "Великий льох", "Кавказ", "Подражаніє Іезекіїлю", "Во Іудеї во дні они...", "Юродивий" та ін.). За спостереженнями літературознавця, поет сформулював власне розуміння свободи та людської гідності, засуджував кріпацтво, яке "московські царі разом з нашим панством завели на Україні" [Щепотьєв, 1927, с. 46] (наприклад, поезії "Іржавець", "Катерина", "Відьма", "Варнак", "Марина", "Наймичка" та ін.). Аналіз Шевченкових творів дозволяв В. Щепотьєву дослідити мотиви любові (до жінки, матері, України, людей, Бога, співчуття до безталанної

або ошуканої дівчини) і тему родини (як-от, "Катерина", "Відьма", "Варнак", "Марина", "Наймичка", "У нашім раї на землі...", "— Чого ти ходиш на могилу?" та ін.). Учений розглядав мотиви добра / зла, пошуки шляхів для перемоги добра та вважав їх домінуючими у Шевченка ("І Архімед, і Галілей...", "Подражаніє Іезекіїлю", "Давидові псалми" ("Псалом новий Господеві...", "Ісаія. Глава 35"). За критиком, мотив волі як свободи політичної, соціальної й індивідуальної – один із найпоширеніших у поета ("Іван Підкова", "Гамалія", "Холодний Яр", епілог "Стоїть в селі Суботові..." до містерії "Великий льох"), у подібному ж контексті написано й поему "Єретик", де він закликав до об'єднання слов'янських народів.

На межі ХІХ–ХХ ст. у літературознавстві самостійною стала тема "Шевченко і фольклор", зокрема її досліджували М. Сумцов "О мотивах поэзии Т. Шевченко" (1898) і "Любимые народные песни Шевченко" (1914), Т. Сушицький "Дума" Шевченка і українські думи (До питання про стиль "Кобзаря")" (1915), "Народність в творах Шевченка" (1918), Д. Яворницький "Народні основи в поезії Шевченка" (1920) та ін. В. Щепотьєв актуалізував призабуту проблему в 1920-х рр. Так, на засіданнях Полтавського наукового товариства вчений неодноразово виголошував доповіді про паралелі/збіги між українською словесністю і Шевченковою творчістю: "Образ пугача й сови в українських народних піснях" (1924), "До питання про вплив народної словесності на Шевченка" (1926), "Шевченкова "Калина", як балада на світову тему" (1927), останні дві він опублікував у "Записках Полтавського інституту народної освіти".

В. Щепотьєв запропонував досліджувати тему "Шевченко і фольклор" у кількох напрямках: 1) проаналізувати твори; 2) порівняти Шевченкову поетику з фольклорною; 3) розглянути окремі образи. Очевидно, за літературознавцем, Шевченко міг знати популярну на той період баладу "Ленора" Г.-А. Бюргера (завдяки баладам-подражаніям "Людмила", 1808 та "Світлана", 1808–1812 В. Жуковського, або в пізнішому її перекладі останнього в 1831 р.). Дослідник уважав, що Шевченко був хорошим знавцем фольклору, зокрема українських народних казок, подібних до сюжету "Ленори" Г.-А. Бюргера. Науковець

зіставив частотність використання образу пташки в народних легендах, піснях та в Шевченковій творчості. За його спостереженнями, поет уживав окремі види птахів (сокіл, зозуля, орел та ін.) або узагальнений образ пташки як епітети до образу дівчини ("Гайдамаки", "Назар Стодоля"), як замальовки пейзажу ("Великий льох", "Слепая", "Прогулка с удовольствием и не без морали" та ін.), використав легенду про своєрідний звичай на могилах самовбивць сипати зерно, яке збирали птахи, в такий спосіб вони ніби-то молили Бога про відпущення провини грішнику (запис у щоденнику 15 липня 1857 р.). Критик зосередився на тих творах, де за сюжетом милий приходить до дівчини, яка за ним тужить, в образі пташки-покійника ("Великий льох" і "Сон" ("У всякого своя доля...") та ін.). В. Щепотьєв проаналізував поезію "– Чого ти ходиш на могилу?", у якій тісно переплелися основні Шевченкові теми – любов, материнство, жіноча доля. На його думку, митець кардинально переробив світовий сюжет, де й відома тема, й образ пташки-душі "заграв новими фарбами, яскравими, але й ніжними, лагідними <...>. Замість прокльонів Ленори – жалі української дівчини; мати не картає дочку, а тужить над нею; милий не приїздить страшною потворою з того світу, а прилітає, як і просила мила, пташкою; мила не гине страшною смертю на кладовищі, а тихо засинає на могилі" [Щепотьєв, 1927, с. 42]. За вченим, Шевченкову баладу "– Чого ти ходиш на могилу?" варто вивчати серед творів світової літератури.

Науковець наголосив, що порівняв вживання образу пташки у фольклорі та в Шевченка, залучивши зразки пісень із поширених на той період збірників П. Чубинського "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край: В 7 т." (1872–1878)" і Б. Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: [В 3 т.]" (1895–1899), праці М. Костомарова "Историческое значение южнорусского народного песенного творчества" (1872; 1880; 1883). Відповідно, В. Щепотьєв запропонував наступну класифікацію образу птаха: а) символізував жінку ("Гайдамаки" – Ярема й Оксана; "Мар'яна-черниця" – Петро й Мар'яна; "Назар Стодоля" – Назар і Галя;

"Катерина" – мати й Катерина; "Сотник", "Муза", "Тополя"; повісті "Наймичка", "Княгиня", "Художник", "Прогулка с удовольствием и не без морали", "Музыкант"); б) символізував милого/коханого або чоловіка ("Гамалія", "Царі"); в) пара пташок – символ шлюбу, образ кохання ("Княгиня"); г) у картинах природи ("Великий льох", "Слепая", "N. N." ("Сонце заходить, гори чорніють..."), "Прогулка с удовольствием и не без морали"); д) щебетання пташки – символ радості ("Перебендя", "Гайдамаки", "Зацвіла в долині червона калина...", "Ісаія. Глава 35", "Наймичка", "«Не кидай матері», – казали..."); е) образ вільної пташки ("Слепая", "Марина", "Думка" ("Нащо мені чорні брови...")); ж) міфічний образ пташки-душі померлого чоловіка ("Сон" ("У всякого своя доля...."), "Великий льох", " – Чого ти ходиш на могилу?" та ін., не подібні до наведених. За підрахунками вченого, частотність використання загального образу пташки: 52 рази у 28 творах (без п'єси "Назар Стодоля").

На думку дослідника, голуб – найулюбленіший фольклорний образ-птах у Шевченкових творах ("Перебендя", "До Основ'яненка", "Н. Маркевичу", "А. О. Козачковському", "Гайдамаки", "Мар'яна-черниця", "Москалева криниця", "Несчастный", п'єса "Назар Стодоля", повість "Наймичка", "Близнецы", листування). За критиком, у поемі "Тризна" образ голуба походив із загальнолітературної традиції. За підрахунком науковця, Шевченко вжив його 77 разів у 29 творах (без урахування п'єси "Назар Стодоля", поем "Тризна" та "Несчастный").

В. Щепотьєв розглянув й інші пісенні образи птахів, які використовував Шевченко: орел; пугач, сич, сова; півень, курки; соловей; ворон, ворона; зозуля; гуси; сокіл; селезень; сорока; лебідь; індик; гайворон; галич, галка; журавель; горобець; рибалка, мартин, баклан; горлиця; ластівка, пава; чайка; жайворонок; шуліка; гайстер; чапля. За спостереженнями дослідника, у творчості поета одні образи птахів зазнавали інколи подвійного впливу: української пісні та загальної літературної традиції, інші – або пісенного, або літературного, треті – зникали відповідно до періоду творчості [Щепотьєв, 1927, ар. 43], під час заслання та після нього вплив фольклорних жанрів зменшувався, його заступав загальнолітературний

(наприклад, індик, шуліка, чапля, гайстер, морські птахи). Очевидно, за критиком, що Шевченко нерідко робив вибір між фольклорною та літературною традиціями щодо застосування символіки птахів. Так, у ранній період творчості він значною мірою перебував під впливом пісенної творчості (як символ чоловіка – орел, сокіл, голуб, лебідь, горобець, птах взагалі; символ жінки – зозуля, голубка, лебідь, галка, ластівка, горлиця, сорока, пташка взагалі; образ птаха-віщуна – пугач, ворона, зозуля; пташині крила та літ – орла, сокола, зозулі); образ птаха неодноразово вживав у пейзажах (щебетання пташки, солов'я та ін.); у період заслання не використовував символіку птахів. Учений відзначив, що в російськомовних творах вплив літературної традиції особливо помітний, однак роль народної символіки птахів інша: в ліричних або ліро-епічних творах переважно передають емоційні стани, повістях – в пейзажах або в побутових малюнках як художня деталь [Щепотьєв, 1927, ар. 90].

Розвідки О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва на початку XX ст. репрезентували певний етап вивчення доробку Шевченка, бо засвідчували спроби критиків інтерпретувати спадщину митця окремого періоду з погляду психології творчості, розглянути в контексті полеміки про історико-літературні та фольклорні джерела його поезій. У пошуках наукових досліджень учені дискутували навколо відомих фактів з біографії чи творчої лабораторії поета, залучали незнайомі доти матеріали, розробляли назрілі на той період проблеми – в такий спосіб підтримували розвиток шевченкознавства першої третини XX ст., урізноманітнюючи його напрями. Результати нашої розвідки можуть бути використані у процесі підготовки об'єктивної монографії про новітні напрями, проблеми й перспективи розвитку шевченкознавства на межі XIX і XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Грушевский А. С. Из истории украинской этнографии: Этнографические темы в украинской литературе / А. С. Грушевский. – СПб., 1910. – 29 с.

Грушевський О. В киргизьких степах / О. Грушевський // Шевченківський збірник. – Пб., 1914. – Т. 1. – С. 135–160.

Грушевський О. Життя і творчість Т. Г. Шевченка. 1814–1861 / О. Грушевський. – К., 1918. – 32 с.

Грушевський О. З сучасної української літератури: Начерки і характеристики / О. Грушевський. – К., 1918. – Ч. 1. – 207 с.

Грушевський О. Історичні погляди Т. Г. Шевченка / О. Грушевський // ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1176. – 20 арк.

Грушевський О. Історичні твори Шевченка на лекціях історії / О. Грушевський. – К., 1918. – 35 с.

Грушевський О. Невільницький цикл Т. Шевченка (1847) / О. Грушевський // Літературно-науковий вістник. 1918. – Т. 69, кн. 2/3. – С. 183–194.

Грушевський О. Три літа / О. Грушевський // Шевченківський збірник. – Пб., 1914. – Т. 1. – С. 69–89.

Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття / Г. Костюк // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1962. Т. CLXXXIII : Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – С. 185–216.

Марковський М. Деякі праці про Шевченка (С. Таранушенка 1924, П. Филиповича 1924, А. Багрія 1925 р.) / М. Марковський // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – 1927, кн. 12. – С. 334–339.

Марковський М. З психології творчості Шевченка // Шлях. – 1918. – № 10–11. – С. 67–73. – Рец. на кн.: Балей С. З психології творчості Шевченка. – Л., 1916. – 91 с.

Марковський М. [Рец.] // Україна. – 1930. – № 1–2. – С. 195–199. – Рец. на кн.: Навроцький Б. "Гайдамаки" Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція. – К., 1928. – 399 с.

Марковський М. Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні (Дещо до психології творчості Шевченка) / М. Марковський // Україна. – 1918. – Кн. 1–2. – С. 32–48.

Марковський М. Шевченко в Кирило-Мефодієвському братстві / М. Марковський // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – 1924. – Кн. 4. – С. 49–57.

Марковський М. Шевченко і Микола Маркевич (Дещо до історії поетичної творчості Т. Г. Шевченка) / М. Марковський // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 37–41.

Стешенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка / І. Стешенко // Український науковий збірник. – М., 1916. – Вип. 2. – С. 63–87.

Франко І. "Наймичка" Т. Шевченка / І. Франко // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1895. – Т. 6, кн. 2. – С. 1–20.

Щепотьєв В. Образи птахів у Шевченковій творчості (Матеріали до Шевченкової символіки та до питання про вплив народної поезії на Шевченка): Автограф / В. Щепотьєв // Від. рукопис. фондів і текстології Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 165. – Спр. № 3. – 97 ар.

Щепотьєв В. Передмова / В. Щепотьєв // Шевченко Т. Гайдамаки / Т. Шевченко. – Полтава, 1918. – С. I–IX.

Щепотьєв В. Про творчість Шевченка / В. Щепотьєв // На роковини Шевченкові (25.II.1814–26.II.1861): ілюстров. зб. Х., 1920. – С. 31–52.

Щепотьєв В. Тарас Григорович Шевченко – національний пророк України / В. Щепотьєв // Нова школа. – 1918. – № 2. – С. 1–19.

Щепотьєв В. Т. Г. Шевченко / В. Щепотьєв // Розмови про українських письменників / В. Щепотьєв. – Полтава, 1918. – Ч. 1. – С. 42–89.

Щепотьєв В. Шевченкова "Калина", як балада на світову тему / В. Щепотьєв // Зап. Полтав. ін-ту народ. освіти. – 1927. – Т. IV. – С. 39–42.

REFERENCES

Hrushevskii A. *Yz istorii ukrainskoj e'tnografii: E'tnogaficheskie temy' v ukrainskoi literature* [From the History of Ukrainian Ethnography: Ethnographic Topics in Ukrainian Literature]. Sankt-Peterburg, 1910, 29 p. (in Russian).

Hrushevskiy O. V kyrgyzzykh stepakh [In the Kyrgyz steppes]. *Shevchenkivskiy zbirnyk*. Peterburg, 1914, vol. 1, pp. 135–160. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Zhyttie i tvorchist T. H. Shevchenka. 1814–1861* [The life and works of T. Shevchenko. 1814–1861]. Kyiv, 1918, 32 p. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Z suchasnoi ukrainskoi literatury: Nacherky i kharakterystyky* [From Contemporary Ukrainian Literature: Outlines and Characteristics]. Kyiv, 1918, vol. 1, 207 p. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Istorychni pohliady T. H. Shevchenka* [Historical views of T. Shevchenko]. CDIAK, f. 1235, op. 1, spr. 1176, 20 ark. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Istorychni tvory Shevchenka na lekciiah istorii* [Shevchenko's historical works at history lectures]. Kyiv, 1918, 35 p. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. Nevilnykyi cykl T. Shevchenka (1847) [The Slave Cycle of T. Shevchenko (1847)]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, 1918, vol. 69, kn. 2/3, pp. 183–194. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. Try lita [Three summers]. *Shevchenkivskiy zbirnyk*. Pb., 1914, vol. 1, pp. 69–89. (in Ukrainian).

Kostiuk H. *Ukrainske naukove literaturoznavstvo v pershe porevoliuciine piatnadciatylittia* [Ukrainian scientific literary studies in the first post-revolutionary fifteenth century]. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 1962, vol. CLXXIII: Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh, znyshhenykh bolshevyckoiu Moskvou, pp. 185–216. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Deiaki praci pro Shevchenka (S. Taranushenko 1924, P. Fylypovycha 1924, O. Baghriia 1925 r.) [Some works about Shevchenko (S. Taranushenko 1924, P. Filipovich 1924, A. Bagrii 1925)]. *Zapysky istorychno-filolohichnogho viddilu VUAN*, 1927, kn. 12, pp. 334–339. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Z psykholohii tvorchosty Shevchenka [On the psychology of Shevchenko's creativity]. *Shliakh*, 1918, no 10–11, pp. 67–73. – Rec. na kn.: Balei S. *Z psykholohii tvorchosty Shevchenka* [On the psychology of Shevchenko's work]. Lviv, 1916. – 91 p. (in Ukrainian).

Markovskiy M. [Rec. na kn.] [Rec. on the book]. *Ukraina*, 1930, no 1–2, pp. 195–199. – Rec. na kn.: Navrocky B. *"Haidamaky" T. Shevchenka. Dzherela. Styl. Kompozyciia* ["Haydamaky" by T. Shevchenko. Sources. Style. Composition]. Kyiv, 1928, 399 p. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Rosiiskii i ukrainsjki tvory Shevchenka v jikh porivnanni (Deshho do psykholohii tvorchosty Shevchenka) [Russian and Ukrainian works by Shevchenko in their comparison (Somewhat to the psychology of Shevchenko's creativity)]. *Ukraina*, 1918, kn. 1–2, pp. 32–48. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Shevchenko v Kyrylo-Mefodiievskomu bratstvi [Shevchenko in the Cyril and Methodius Brotherhood]. *Zapysky istorychno-filolohichnogho viddilu VUAN*, 1924, kn. 4, pp. 49–57. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Shevchenko i Mykola Markevych (Deshho do istorii poetychnoi tvorchosty T. Shevchenka) [Shevchenko and Mykola Markevych

(Somewhat to the History of T. Shevchenko's Poetic Works)]. *Ukraina*, 1925, kn. 1–2, pp. 37–41. (in Ukrainian).

Steshenko I. Rosiisko-ukrainski paraleli v tvorchosti T. Shevchenka [Russian-Ukrainian Parallels in the Works of T. Shevchenko]. *Ukrainskyi naukovyi zbirnyk*. Moskva, 1916, issue II, pp. 63–87. (in Ukrainian).

Franko I. "Naimychka" T. Shevchenka ["Naymychka" by T. Shevchenko]. *Zapysky naukovooho tovarystva imeni Shevchenka*, 1895, vol. 6, kn. 2, pp. 1–20. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. *Obrazy ptakhiv u Shevchenkovii tvorchosti (Materialy do Shevchenkovoï symboliky ta do pytannia pro vplyv narodnoi poezii na Shevchenka): Avtoghraf* [Images of birds in Shevchenko's work (Materials on Shevchenko's symbolism and on the question of the influence of folk poetry on Shevchenko): Autograph]. *Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. Shevchenka NAN Ukrainy*, f. 165, spr. 3, 97 ar. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Peredmova [Foreword]. In: *Shevchenko T. Haidamaky* [Shevchenko T. "Haydamaky"], Poltava, 1918, pp. I–IX. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Pro tvorchist Shevchenka [About Shevchenko's work]. *Na rokovyny Shevchenkovi (25.II.1814–26.II.1861): Ilustrovanyi zbirnyk*. Kharkiv, 1920, pp. 31–52. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Taras Hryghorovych Shevchenko – nacionalnyi prorok Ukrainy [Taras Shevchenko is a national prophet of Ukraine]. *Nova shkola*, 1918, no 2, pp. 1–19. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. T. H. Shevchenko [T. Shevchenko]. In: *Shchepotiev V. Rozmovy pro ukrainskykh pysmennykiv* [Talk about Ukrainian writers]. Poltava, 1918, ch. 1: Vid naidavnishykh chasiv do 60-kh rokiv XIX stolittia, pp. 42–89. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Shevchenkova "Kalyna", iak balada na svitovu temu [Shevchenko's "Kalyna" as a ballad on a world theme]. *Zapysky Poltavskoho instytutu narodnoi osvity*, 1927, vol. IV, pp. 39–42. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 2.09.19

A. M. Kalynchuk, PhD, Senior Researcher,
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
alkalynchuk@gmail.com

IN SEARCH OF SCIENTIFIC STUDIES OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY

Article updates the works of O. Hrushevskiy and V. Shchepotiev, who replenished the tragic martyrologist of the national culture in the days of Stalin's genocide, as well as M. Markovskiy, who was forced to cease scientific activity. They laid the scientific foundations of Shevchenko studies together with I. Franko, M. Sumtsov, M. Zerov, P. Fylyppovych, M. Dray-Khmara, V. Miyakovskiy, B. Navrotskyi.

The purpose of the article is to spread information about the contribution of O. Hrushevskiy, M. Markovskiy and V. Shchepotiev to the development of scientific approaches to the study of the poet's creativity, to update their texts, to correlate

them with the problems of the development of Shevchenko's science in the first third of the 20th century.

Shevchenko studies are considered in the context of developing by critics' objective approaches to the study of the artist's heritage.

Shevchenko's Intelligence of O. Hrushevskiyi, M. Markovskiyi and V. Shchepotiev in the early 20th century – interesting and relevant in the sense that they testified to the critics' attempts to interpret Shevchenko's achievements of a particular period from the perspective of the psychology of creativity, to consider in the context of the controversy about the historical-literary and folklore sources of his poetry. In their search for scientific research, scientists discussed the known facts, attracted unfamiliar materials, developed problems that were ripe for that period, thus supporting the development of Shevchenko studies in the first third of the 20th century, diversifying its directions.

The results of this study can be used in the preparation of an objective monograph on the latest trends, problems, and prospects for the development of Shevchenko studies in the early 20th century.

Keywords: *discussion; adjustments; classification; influences; literary tradition; psychology of creativity.*

УДК 82.09

Г. В. Карпінчук, канд. філол. наук, мол. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
halynakarpinchuk@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОРОШКЕВИЧА В ГАЛУЗІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА (за архівними матеріалами)

Ідеться про Ол. Дорошкевича – автора понад тридцяти статей із шевченкознавства, першого директора київської філії Інституту Тараса Шевченка (1926–1931). Розкрито участь вченого в організації шевченкознавства 1920-х – початку 1930-х рр.; внесок дослідника у вивчення доби Шевченка, його оточення та зв'язків поета із слов'янським світом; досліджено здобутки Ол. Дорошкевича у розроблені текстологічних принципів видання Шевченкових творів, опрацюванні мемуарів та епістолярію про поета. Роль Ол. Дорошкевича у шевченкознавстві першої половини ХХ ст. висвітлено із залученням архівної шевченкіани дослідника.

Ключові слова: *наукове видання, архівні матеріали, історія шевченкознавства, епістолярій, мемуари.*

Український літературознавець, критик, педагог Олександр Дорошкевич (15/27.09.1889–1.04.1946) разом із І. Айзенштоком, О. Білецьким, Є. Кирилюком, Є. Шабліовським та ін. належить